

ПЫТАННІ ТЫПАЛОГІІ АМАНІМІІ Ў БЕЛАРУСКАЙ І ІТАЛЬЯНСКАЙ ЛІНГВІСТЫЦЫ

В. Б. Скрамблевіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь, lera2304@gmail.com*

Прадстаўлены вынікі аналізу падыходаў да класіфікацыі аманіміі ў беларускім і італьянскім мовазнаўстве зыходзячы з дыяхранічнага і сінхранічнага прынцыпаў. Паказаны падабенствы і нацыянальныя асаблівасці класіфікацыі амонімаў. Вызначана агульнае і нацыянальна-спецыфічнае ў падыходзе да тыпалогіі амонімаў.

Ключавыя словы: аманімія; класіфікацыя амонімаў; беларуская мова; італьянская мова; кантрастыўны аналіз лексікі.

ВОПРОСЫ ТИПОЛОГИИ ОМОНИМИИ В БЕЛОРУССКОЙ И ИТАЛЬЯНСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В. Б. Скрамблевич

*Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь, lera2304@gmail.com*

Представлены результаты анализа подходов к классификации омонимии в белорусском и итальянском языкознании, основанных на диахроническом и синхроническом принципах. Показаны сходство и национальные особенности классификации омонимов. Определено общее и национально-специфическое в подходе к типологии омонимов.

Ключевые слова: омонимия; классификация омонимов; белорусский язык; итальянский язык; контрастивный анализ лексики.

У сучасных лексіка-семантычных даследаваннях вялікая ўвага надаецца ўсебаковаму вывучэнню праблемы аманіміі, якая з'яўляецца адной з найскладанейшых праблем семасіялогіі і лексікаграфіі. У аснове гэтай праблемы ляжыць шэраг поглядаў, звязаных з вызначэннем амонімаў і розным разуменнем моўнай формы, ідэнтычнасць якой суправаджаецца адсутнасцю сувязі значэнняў.

У залежнасці ад таго, ці разумеецца пад моўнай формай толькі гукавы бок слова або ўлічваецца іх графічная форма, межы аманіміі могуць значна вар'іравацца. У сувязі з гэтым В. І. Абаеў яшчэ ў 1960 г. заўважыў: «Мовазнаўства падзялілася на дзве часткі, і расколіна прайшла праз праблему

аманіміі» [1, с. 72]. І сёння па-ранейшаму існуе істотнае разыходжанне поглядаў не толькі на межы аманіміі, але і на агульныя тэарэтычныя пытанні.

Кола пытанняў, звязаных з аманіміяй, надзвычай шырокае: паходжанне і функцыянаванне амонімаў, іх класіфікацыя, крытэрыі размежавання полісеміі і аманіміі і структурныя адрозненні паміж гэтымі з’явамі, дыферэнцыяцыя значэнняў у амонімаў.

Пры даследаванні з’явы аманіміі класіфікацыя амонімаў займае важнае месца. Доказам гэтаму з’яўляецца вялікая колькасць навукова-даследчых прац, прысвечаных аманіміі, у якіх аўтары прапануюць свае падыходы да вызначэння тыпаў і груп амонімаў.

Пытанне пра класіфікацыю амонімаў вырашаецца ў залежнасці ад разумення самой сутнасці з’явы аманіміі. Адсутнасць у лінгвістычнай літаратуры адзінства поглядаў на гэты конт не дазваляе прыняць агульнапрызнаную класіфікацыю амонімаў.

Пры аб’яднанні амонімаў у групы ў асноўным даследчыкі ўлічваюць наступныя аспекты:

- амонімы маюць аднолькавае або рознае напісанне;
- яны супадаюць па ўсёй парадыгме або толькі часткова;
- да якога моўнага ўзроўню належаць;
- маюць агульную або розную этымалогію.

Мэта артыкула – выявіць у беларускім і італьянскім мовазнаўстве агульныя заканамернасці і нацыянальныя асаблівасці класіфікацыі амонімаў зыходзячы з дыяхранічнага і сінхранічнага прынцыпаў.

Для беларускай мовы мы будзем прытрымлівацца класіфікацыі А. Я. Баянкова [2, с. 216–233], для італьянскай – Ф. Казадэй [3, с. 74–85].

Трэба адзначыць, што пытанне аманіміі ў італьянскай лінгвістыцы вывучана недастаткова і перш за ўсё разглядаецца як *fenomeno legato alla polisemia* ('феномен, які цесна звязаны з полісеміяй'). Таму для класіфікацыі амонімаў па дыяхранічным прынцыпе будзем карыстацца класіфікацыяй, якая існуе ў беларускім мовазнаўстве.

У залежнасці ад паходжання амонімы падзяляюцца на тры тыпы:

1) амонімы, утвораныя ў выніку выпадковага супадзення спрадвечна розных слоў;

2) словаўтваральныя (утвораныя як марфемнымі, так і немарфемным спосабамі; пры далейшай іх дыферэнцыяцыі, акрамя семантыкі, улічваецца таксама структура слоў);

3) семантычныя (узнікаюць у выніку распаду полісеміі).

У табл. 1 для кожнага тыпу і падтыпу прадстаўлены прыклады амонімаў у беларускай і італьянскай мовах.

Класіфікацыя амонімаў у залежнасці ад паходжання

№ п/п	Тыпы і падтыпы амонімаў	Беларуская мова (прыклады)	Італьянская мова (прыклады)
	1. АМОНІМЫ, УТВОРАНЫЯ Ў ВЫНІКУ ВЫПАДКОВАГА СУПАДЗЕННЯ СПРАДВЕЧНА РОЗНЫХ СЛОЎ		
1.1.	Гукавое супадзенне этымалагічна розных беларускіх/італьянскіх слоў	<i>рысь</i> ¹ ‘хуткі алюр’, <i>рысь</i> ² ‘драпежная жывёліна’; <i>ласка</i> ¹ ‘пяшчота’, <i>ласка</i> ² ‘невялікая жывёліна сямейства куніцавых’	<i>pesca</i> ¹ ‘персік’, <i>pesca</i> ² ‘рыбалка’
1.2.	Выпадковае супадзенне гучання, напісання і формазмянення (поўнага або частковага) спрадвечна беларускіх/італьянскіх слоў і запазычанняў	<i>байка</i> ¹ ‘кароткі літаратурны твор’ (бел.), <i>байка</i> ² ‘мяккая баваўняная тканіна’ (з гал.); <i>лінь</i> ¹ ‘прэснаводная рыба сямейства карпавых’ (бел.), <i>лінь</i> ² ‘тонкі канат’ (з гал.)	<i>casse</i> ¹ ‘ка’сы’ (іт.), <i>casse</i> ² ‘памутненне і змяненне віна’ (з фр.); <i>gota</i> ¹ ‘шчака’ (іт.), <i>gotha</i> ² ‘грамадскія вярхі’ (з ням.); <i>golpe</i> ¹ ‘галаўня’ (іт.), <i>golpe</i> ² ‘путч’ (з ісп.); <i>jeep</i> ¹ ‘джып’ (з англ.), <i>gip</i> ² ‘суддзя, які займаецца папярэднім расследаваннем’ (іт.)
1.3.	Поўнае або частковае супадзенне слоў, запазычаных з розных моў	<i>ліра</i> ¹ ‘музычны інструмент’ (з грэч.), <i>ліра</i> ² ‘грашовая адзінка ў Італіі і Турцыі’ (з іт.)	<i>core</i> ¹ ‘ядро атамнага рэактара’ (з англ.), <i>kore</i> ² ‘тып старажытнагрэчаскай скульптуры’ (з грэч.)
1.4.	Запазычанне амонімаў з адной мовы	<i>танк</i> ¹ ‘баявая бронемашына на гусенічным хаду’ (англ.), <i>танк</i> ² ‘спецыяльны бак для захоўвання і транспарціроўкі вадкасцей’ (англ.)	<i>cocotte</i> ¹ ‘форма для выпякання’ (фр.), <i>cocotte</i> ² ‘какотка’ (фр.); <i>golf</i> ¹ ‘гольф’ (англ.), <i>golf</i> ² ‘джэмпер’ (англ.); <i>stage</i> ¹ ‘стажыроўка’ (англ.), <i>stage</i> ² ‘сцэна’ (англ.); <i>suite</i> ¹ ‘сюіта’ (фр.), <i>suite</i> ² ‘нумар люкс’ (фр.)
	2. СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ АМОНІМЫ		
2.1.	Утвораныя ад аманімічных асноў	<i>зверабойны</i> ¹ ‘які мае адносіны да палявання на марскога звера’, <i>зверабойны</i> ² ‘які мае адносіны да зверабоя’;	<i>deflazione</i> ¹ ‘дэфляцыя’, <i>deflazione</i> ² ‘ветравая эрозія’; <i>doppiatore</i> ¹ ‘дублёр (кіно)’;

№ п/п	Тыпы і падтыпы амонімаў	Беларуская мова (прыклады)	Італьянская мова (прыклады)
		<i>пракатны</i> ¹ ‘які прызначаецца, служыць для пракаткі’, <i>пракатны</i> ² ‘які аддаецца напракат’	<i>doppiatore</i> ² ‘дублёр (тэх. тэрмін)’; <i>taccheggiare</i> ¹ ‘прыпраўляць (друк. тэрмін)’; <i>taccheggiare</i> ² ‘красці’
2.2.	Утвораныя ад розных, але падобных асноў	<i>семінарскі</i> ¹ ад наз. <i>семінар</i> , <i>семінарскі</i> ² ад наз. <i>семінарыя</i> ; <i>крытычны</i> ¹ ад наз. <i>крытыка</i> , <i>крытычны</i> ² ад наз. <i>крызіс</i>	<i>notatore</i> ¹ ‘наглядальнік’, <i>notatore</i> ² ‘плывец’; <i>gallico</i> ¹ ‘галіевы’, <i>gallico</i> ² ‘галійскі’
2.3.	Утвораныя ад аднаго кораня пры дапамозе аманімічных прыставак і суфіксаў	<i>зажыць</i> ¹ ‘загаіцца, зарубцавацца (пра рану)’; <i>зажыць</i> ² ‘набыць што-н., разжыцца на што-н.’; <i>зажыць</i> ³ ‘пачаць жыць (пэўным чынам)’	<i>ducato</i> ¹ ‘герцагства’, <i>ducato</i> ² ‘дукат’
2.4.	Якія маюць аднолькавую фармальную структуру, але адрозніваюцца рознай ступенню яе чляннасці	<i>норка</i> ¹ памянш. ад <i>нара</i> , <i>норка</i> ² ‘гарнастай, ласка’	<i>gnomone</i> ¹ памянш. ад <i>гном</i> , <i>gnomone</i> ² ‘гноман’; <i>rapina</i> ¹ ‘разбой’, <i>rapina</i> ² памянш. ад <i>рэпа</i>
2.5.	Якія з’явіліся ў працэсе ўтварэння новых слоў ад розных асноў (у тым ліку абрэвіатуры)	<i>горны</i> ¹ ‘які мае адносіны да гары’, <i>горны</i> ² ‘поўны горычы, гора’; <i>КП</i> ¹ ‘камандны пункт’, <i>КП</i> ² ‘кантрольны пункт’	<i>NU</i> ¹ ‘Аб’яднаныя нацыі’, <i>NU</i> ² ‘гарадская служба чысціні’
2.6.	Якія ўтварыліся ў выніку канверсіі	<i>рабочы</i> ¹ ‘рабочы народ’, <i>рабочы</i> ² ‘рабочы і сялянін’; <i>ліха</i> ¹ ‘навалілася ліха’, <i>ліха</i> ² ‘будзе табе ліха’	<i>fare</i> ¹ ‘рабіць’, <i>fare</i> ² ‘справа’; <i>potere</i> ¹ ‘магчы’, <i>potere</i> ² ‘улада’
3. СЕМАНТЫЧНЫЯ АМОНІМЫ			
3.1.	Вынік распаду полісеміі метафарычнага тыпу па дэнатацыі	<i>вяршок</i> ¹ ‘верх, верхавіна’, <i>вяршок</i> ² ‘старая мера’; <i>журавель</i> ¹ ‘вялікая пералётная птушка’, <i>журавель</i> ² ‘прыстасаванне для падымання вады з калодзежа’; <i>ваўчок</i> ¹ памянш. ад <i>воўк</i> ,	<i>palma</i> ¹ ‘пальма’, <i>palma</i> ² ‘далонь’; <i>collo</i> ¹ ‘шыя’, <i>collo</i> ² ‘месца (багажу), адзінка грузу’

№ п/п	Тыпы і падтыпы амонімаў	Беларуская мова (прыклады)	Італьянская мова (прыклады)
		<i>ваўчок</i> ² ‘дзіцячая цацка’	
3.2.	Вынік распаду полісеміі па сігніфікацыі (калі сігніфікат слова развіваецца ад бліжэйшага значэння да далейшага)	<i>трыванне</i> ¹ ‘здольнасць тры- ваць’, <i>трыванне</i> ² ‘граматычная катэгорыя’; <i>стан</i> ¹ ‘тулава’, <i>стан</i> ² ‘лагер, месца стаянкі’, <i>стан</i> ³ ‘прыстасаванне’, <i>стан</i> ⁴ ‘становішча’, <i>стан</i> ⁵ ‘катэгорыя дзеяслова’	<i>soggetto</i> ¹ ‘падпарадкаваны, залежны’, <i>soggetto</i> ² ‘дзеянік’

Як сведчаць прыклады ў табліцы, такая класіфікацыя амонімаў прымальна і ў італьяністыцы. А. Я. Баханькоў адзначае, што для беларускай мовы самую шматлікую групу складаюць словаўтваральныя амонімы. Аднак, каб выявіць унутраныя заканамернасці, асаблівасці і пэўныя тэндэнцыі развіцця аманіміі вытворных слоў розных часцін мовы, а таксама выявіць сувязі і суадносіны некаторых функцый і значэнняў марфем у спалучэнні з рознымі структурна-семантычнымі тыпамі асноў, прыведзеная класіфікацыя патрабуе больш дэталёвага даследавання ў непасрэднай сувязі з фаналагічнай і марфемнай структурай слова.

У залежнасці ад моўнага ўзроўню, на якім працягваецца аманімія, як у беларускім мовазнаўстве, так і ў італьяністыцы вылучаюцца наступныя тыпы амонімаў: лексічныя, граматычныя, лексіка-граматычныя (табл. 2).

Табліца 2

Класіфікацыя амонімаў у залежнасці ад моўнага ўзроўню

№ п/п	Тыпы і падтыпы амонімаў	Беларуская мова (прыклады)	Італьянская мова (прыклады)
		ЛЕКСІЧНЫЯ	
1.	Поўныя	<i>міна</i> ¹ ‘снарад’, <i>міна</i> ² ‘выраз твару’; <i>кран</i> ¹ ‘прыстасаванне ў рэзервуарах для выпускання з іх вадкасцей або газаў у форме трубкі’, <i>кран</i> ² ‘механізм для пера- мяшчэння грузаў’	<i>canto</i> ¹ ‘песня’, <i>canto</i> ² ‘вугал’; <i>palla</i> ¹ ‘шар’, <i>palla</i> ² ‘пала (жаночае адзенне)’
2.	Частковыя	<i>завод</i> ¹ ‘прамысловае прадпрыемства’, <i>завод</i> ² ‘парода (пра жывёл)’	<i>legge</i> ¹ ‘закон’, <i>legge</i> ² ‘я чытаю (ад дзеясл. <i>leggere</i>)’

№ п/п	Тыпы і падтыпы амонімаў	Беларуская мова (прыклады)	Італьянская мова (прыклады)
		– не супадаюць у ліку і маюць розныя канчаткі ў родным склоне	(*да частковых амонімаў адносяцца словы розных часцін мовы, якія супадаюць у асобных формах)
3.	ГРАМАТЫЧНЫЯ	<i>паўтары</i> ¹ (лічэб.), <i>паўтары</i> ² (дзеясл. заг. ладу); <i>дамоў</i> ¹ (наз. род. скл. мн. л.), <i>дамоў</i> ² (прыслоўе)	<i>sveglia</i> ¹ ‘форма дзеясл. <i>svegliare</i> ’, <i>sveglia</i> ² ‘будзільнік’; <i>faccia</i> ¹ ‘форма дзеясл. <i>fare</i> ’, <i>faccia</i> ² ‘твар’
4.	ЛЕКСІКА- ГРАМАТЫЧНЫЯ	<i>бардо</i> ¹ ‘сорт віна’ (нескл. наз.), <i>бардо</i> ² ‘цёмна-чырвоны’ (нязм. прым.); <i>вусны</i> ¹ – ‘губы’ (наз. мн.), <i>вусны</i> ² – ‘не пісьмовы’ (прым.)	<i>piacere</i> ¹ ‘задавальненне, прыемнасць’, <i>piacere</i> ² ‘любіць, падабац- ца’; <i>salutare</i> ¹ ‘здоровы’, <i>salutare</i> ² ‘вітацца, здараўкацца’

У італьянскай мове, акрамя вышэйуказаных тыпаў амонімаў, для азначэння лексічных амонімаў ужываецца такі тэрмін, як *omonimi perfetti* (‘ідэальныя амонімы’), а для граматычных – *ambiguità grammaticale* (‘граматычная двухсэнсавасць’). Увогуле ў сучасным італьянскім мовазнаўстве аманімія разглядаецца скрозь прызму тэрміна *ambiguità linguistica* (літаральна ‘моўная двухсэнсавасць’), які аб’ядноўвае і абагульняе ўсе выпадкі, калі адной і той жа моўнай форме адпавядае некалькі значэнняў.

Па-за рамкамі лексічных вылучаюцца наступныя тыпы амонімаў па форме супадзення: амафоны (або фанетычныя амонімы), амографы (або графічныя амонімы), амаморфы (або марфалагічныя амонімы). Для дадзеных груп амонімаў адсутнічае адзіная агульнапрынятая тэрміналогія. Так, у беларусістыцы для амаморфаў ужываюцца таксама такія тэрміны, як «марфалагічныя амонімы» і «амаформы». У італьянскім мовазнаўстве сітуацыя больш складаная. Для амафонаў сустракаюцца такія паняцці, як *omofoni eterografi* ‘«чыстыя» амафоны’ і *quasi omofoni* ‘амаль амафоны’ – варыянт амафонаў, якія адрозніваюцца толькі адной літарай. У дачыненні да амографаў выкарыстоўваецца таксама тэрмін *omografi eterofoni* ‘«чыстыя» амографы’. Разнавіднасцю амографаў з’яўляюцца *capitoni* ‘капітонімы’ – словы, якія маюць рознае значэнне, а пры напісанні іх адрознівае першая (вялікая ці малая) літара. Як адзначае Ф. Казадзі, найбольшую цяжкасць уяўляе менавіта вылучэнне *omofoni*

eterografi, бо яны, у адрозненне ад амографаў, non sono recuperabili («з’яўляюцца няўлоўнымі»), паколькі ў слоўніках прадстаўлены як асобныя словы ў алфавітным парадку. І толькі састаўленне асобнага спецыяльнага спісу omofoni eterografi можа дапамагчы справіцца з цяжкасцямі двухсэнсоўнасці слова як у дыдактычнай сферы, так і ў перакладчыцкай. У табл. 3 прадстаўлены прыклады для дадзеных груп амонімаў.

Табліца 3

Класіфікацыя амонімаў па форме супадзення

№ п/п	Тыпы амонімаў	Беларуская мова (прыклады)	Італьянская мова (прыклады)
1.	Амафоны	<i>грып</i> – <i>грыб</i> ; <i>код</i> – <i>кот</i> , <i>казка</i> – <i>каска</i> ; <i>плод</i> – <i>плот</i> ; <i>род</i> – <i>рот</i>	<i>cielo</i> – <i>cielo</i> (‘сяпы’ – ‘чэх’); <i>all’ora</i> – <i>allora</i> (‘у гадзіну’ – ‘такім чынам’); <i>l’ira</i> – <i>lira</i> (‘злосць’ – ‘ліра’)
2.	Амографы	<i>прыклад</i> – <i>прыклад</i> ; <i>гадзіна</i> – <i>гэдзіна</i> ; <i>пара</i> – <i>парá</i> ; <i>ласкавы</i> (пяшчотны) – <i>ласкавы</i> (міласэрны)	<i>ancora</i> – <i>ancora</i> (‘якар’ – ‘яшчэ’); <i>ambito</i> – <i>ambito</i> (‘асяроддзе’ – ‘жаданы’); <i>perdono</i> – <i>perdono</i> (‘яны губляюць’ (ад дзеясл. perdere) – ‘дараванне’); <i>subito</i> – <i>subito</i> (‘неадкладна’ – ‘перажыты’)
3.	Амаморфы	<i>кліч</i> (загадны лад дзеясл. і наз.); <i>як</i> (наз. і злуч.); <i>вусны</i> (наз. і прым.)	<i>voto</i> ¹ – ‘я галасую’ (ад дзеясл. votare), <i>voto</i> ² – ‘голас’ (выбарчы); <i>porta</i> ¹ – ‘ён нясе’ (ад дзеясл. portare), <i>porta</i> ² – ‘дзверы’

Актуальнасць кантрастыўнага аналізу беларускай і італьянскай лексікі мае не толькі тэарэтычны, але і прыкладны характар і звязана з практычнымі задачамі. Неабходнасць выявіць разыходжанні ў семантычнай структуры і выкарыстанні міжмоўных лексічных адпаведнікаў абумоўлена мэтамі а) прадбачыць і папярэдзіць інтэрферэнцыю лексічнага ўзроўню; б) падрыхтаваць лінгвістычную базу для перакладчыкаў і выкладчыкаў моў. Даследаванне з’явы аманіміі на матэрыяле дзвюх моў можа дапамагчы вызначыць у беларускай і італьянскай мовах якасныя і квантытатыўныя асаблівасці аманімічных адзінак, а таксама іх тыпалогію і адметныя міжмоўныя рысы. Вынікі кантрастыўных даследаванняў даюць магчымасць па-новаму падысці да стварэння двухмоўных слоўнікаў, якія фіксуюць у лексікаграфічнай форме нацыянальную спецыфіку семантыкі слоў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Дискуссия по вопросам омонимии / О. С. Ахманова [и др.] // Лексикографический сборник. М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1960. Вып. IV. С. 35–92.
2. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькова. Мінск : Навука і тэхніка, 1994.
3. Casadei F., Basile G. Lessico ed educazione linguistica. Roma : Carocci, 2019.